

*Юрій Віталійович Кривицький,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-7063-4725*

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ: ІСТОТНИЙ ЗДОБУТОК ЧИ ПОБІЧНИЙ НАСЛІДОК СУДОВОЇ РЕФОРМИ

*Щодня нові закони й норми
Суспільству пруть нові реформи –
Конституційну, правову,
Податкову і судову...¹*

Постановка проблеми. Уже понад тридцять років вітчизняна система правосуддя трансформується. На початку судової реформи не вповні усвідомлювалося, який грандіозний комплекс змін потрібно здійснити, щоб принаймні наблизитися до визначеної мети – справедливого, незалежного та доступного правосуддя. Здавалося, що для цього вистачить одного-двох років. Лише згодом з'ясувалося, що ідея від проголошення до повної реалізації повинна пройти через великий супротив усталених поглядів і безліч компромісів. Та й час не стоїть на місці. З'являються нові виклики. Стандарти правосуддя підвищуються. Тому й курс судової реформи постійно знає коректив [1, с. 6]. Загалом трансформація судової системи України є перманентною та не завжди супроводжувалася системністю й послідовністю. На переконання суддів і всієї юридичної спільноти в цілому, ця реформа має бути нарешті завершена.

Передусім варто нагадати, що 2 червня 2016 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII та, у зв'язку з ним, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII. Ці законодавчі акти набрали чинності 30 вересня 2016 року й ознаменували черговий етап реформування судової системи, що характеризується істотними змінами в її організації. Реформування системи правосуддя мало на меті узгодити судову систему з європейськими стандартами й закласти підґрунтя для оновлення суддівського корпусу. Очевидним убачається фундаментальне завдання судової реформи – впровадження таких механізмів, які б давали змогу забезпечувати права та свободи людини шляхом здійснення ефективного, незалежного й безстороннього правосуддя. Останнє може вважатися ефективним лише за умови його доступності для людини та отримання нею зрозумілої судової послуги у вигляді обґрунтованого й вмотивованого судового рішення [2, с. 10].

Судова реформа вкотре актуалізувала питання судової правотворчості, правотворчої активності суддів, місця та ролі суду в системі правотворчості. Адже найбільш значущою рисою судових інстанцій у суспільстві, особливо в складні часи проведення суспільних реформ, є послідовне забезпечення прав людини як рушійної сили будь-яких соціальних змін. За цих умов суди покликані виступати насамперед інструментом забезпечення прав людини, створювати юридичний простір, в якому можуть виражатися інтереси різних соціальних груп, спираючись на основоположний принцип демократії щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю [3, с. 20]. З огляду на це в сучасній юридичній науці особливої важливості набуває необхідність осмислення теоретичних і практичних, доктринальних і нормативних аспектів взаємозв'язку судової правотворчості та судової реформи, що зумовлено інтенсифікацією правового розвитку, посиленням взаємопроникнення правових систем (сімей, традицій, типів), трансформацією правових і державних явищ [4, с. 251].

¹ Степанюк М. І. Твори. Рівне: ПП Лапсюк В. А., 2016. С. 323.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика правотворчості є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах монографій, наукових статей, підручників і навчальних посібників із загальнотеоретичного правознавства [5, с. 76]. Водночас деякі виміри феномена судової правотворчості, зокрема її взаємозв'язки з судовою та правовою реформами, залишаються поза увагою дослідників. Теоретичним підґрунтям цієї розвідки є наукові напрацювання таких учених, як С. Бобровник, М. Козюбра, О. Копитова, О. Линник, Д. Ліпський, Б. Малишев, Л. Москвич, В. Мусієвський, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Я. Романюк, Т. Росік, Ю. Рябченко, В. Сердюк, О. Соломонюк, Н. Стецик, О. Хотинська-Нор, С. Шевчук, Д. Ясинок та ін.

Метою статті є обґрунтування та доведення положення, що судова правотворчість виступає вагомим здобутком судової реформи чи ж, навпаки, – лише є побічним наслідком трансформації системи правосуддя. Для її реалізації сформульовано такі завдання: по-перше, охарактеризувати юридичну природу судової правотворчості з урахуванням сучасних контекстуальних і концептуальних підходів до розуміння правотворчого потенціалу суду; по-друге, визначити значення судової правотворчості під час проведення судової реформи; по-третє, розкрити стан і тенденції запровадження судової правотворчості у правову систему України за результатами останньої судової реформи.

Методологія дослідження. Для отримання аргументованих і вірогідних результатів наукового пошуку у статті з урахуванням постнекласичного образу (типу) науки використано сукупність принципів наукового пізнання (плюралізм, історизм, достовірність), методологічних підходів (діяльнісний, системний, аксіологічний), загальних методів мислення (аналіз, синтез, абстрагування, прогнозування), філософських (діалектичний, метафізичний, герменевтичний), загальнонаукових (історичний, функціональний, структурний) і конкретно-наукових (формально-юридичний, компаративний) методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова правотворчість є явищем правового минулого та правової реальності. Виникнення й поширення терміна «судова правотворчість» пов'язано з науковою кваліфікацією феномена здійснення правосуддя, коли судді при вирішенні справ або під час узагальнення практики створюють нові правові положення, яких досі не було в текстах законів, і «прив'язують» абстрактні норми об'єктивного права до вимог життя, що відбувається в результаті розгляду конкретної справи. Відомо, що заборона суддям брати участь у формуванні права походить із часів кодифікації Юстиніана та Французької буржуазної революції, а також зумовлена ідеологічними постулатами радянської правової системи. Уявлення про те, що суди повинні лише застосовувати норми права та не відхилятися від їх буквального змісту, передусім під час тлумачення, вже не відповідає новітньому правовому розвитку, що склався в державах розвинутої демократії, зокрема в європейських країнах, особливо з другої половини ХХ ст. [6, с. 1].

Так, особливим видом правотворчості, який є доволі суперечливим, можна вважати судову правотворчість, що здійснюється судами. У своєму генезисі судова правотворчість слугувала меті безпосереднього захисту конституційних прав людини, коли судді при обґрунтуванні своїх рішень виходили не лише з конституційних норм, а й із принципів справедливості, розумності, природного права, відповідності моральним критеріям, суспільної необхідності та цілей конституційно-правового регулювання в суспільстві [7, с. 92].

Проблема судової правотворчості має давню історію: своїм корінням сягає ще періоду Стародавнього Риму з його преторським правом (*jus praetorium*), яке склалося на основі рішень (едиктів) претора (*praetor*) – посадової особи (магістрата), яка фактично виконувала судові функції, здійснювала керівництво судовою діяльністю [8, с. 37]. З тих часів цій проблемі присвячено значну кількість праць не лише учених-юристів. За довгі століття незмінного інтересу до проблеми судової правотворчості діапазон підходів (класичних і сучасних) до її вирішення істотно коливався – від визнання суду визначальним творцем права і відповідно судового права (*judge – made – law*) – одним із основних його джерел до зведення ролі суду виключно до «вуст, які проголошують слова закону», тобто до механічного застосування судом тексту закону, що виключає будь-яку творчу роль суддів, характерного для періоду панування в Європі концепції юридичного позитивізму. Дискусії з приводу судової правотворчості як на Заході, так і в сучасній Україні, тривають досі. Позиції учасників цих суперечок зумовлюються низкою чинників: домінуючим типом праворозуміння, співвідношенням права і закону, загальними принципами права та іншими правовими

цінностями, суб'єктами їх конкретизації, джерелами права і місцем серед них судової практики тощо [9, с. 38–39].

Відповідно до позиції С. Шевчука судова правотворчість – це особливий вид правотворчості, який є результатом здійснення судовою владою правотворчої функції в поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями у процесі розгляду конкретної справи, що міститься у сформульованих судом у мотивувальній частині рішення правоположеннях, які мають обов'язкову силу не тільки для сторін у справі, а й для інших суб'єктів права відповідно до закону або в силу принципу ієрархічності судової системи (обов'язковість рішень вищих судів для нижчих) або в силу їх переконливості при розгляді аналогічних справ [10, с. 548]. Ця дефініція судової правотворчості була підтримана й набула поширення серед інших правознавців.

На думку Б. Малишева, судову правотворчість потрібно розуміти як специфічну діяльність органів судової влади, в результаті якої встановлюються, змінюються або скасовуються юридичні норми. Судова правотворчість має особливості, які полягають, по-перше, в тому, що її суб'єктами є суди як органи державної влади, від імені яких діють судді, які входять до складу певного суду. По-друге, судова правотворчість є додатковою функцією суду, адже головним призначенням його діяльності є розгляд правових спорів шляхом правозастосування й ухвалення відповідних індивідуально-правових актів, а не створення нових норм шляхом правотворчості. Саме в цьому здебільшого проявляється «специфічність» правотворчої діяльності судової влади. По-третє, судова правотворчість має бути санкціонована вищим представницьким органом державної влади, як правило, шляхом видання спеціального закону (або мовчазної згоди парламенту і своєрідним правовим звичаєм) [11, с. 35]. За суб'єктами судова правотворчість поділяється на два види: 1) здійснюється судами загальної юрисдикції; 2) здійснюється судом конституційної юрисдикції. Акти судової правотворчості є доволі різноманітними: а) судовий прецедент; б) квазіпрецедент; в) нормативно-правовий акт органу судової влади. Спільною ознакою для них є походження від судового органу й загальнообов'язковий характер, який і доводить факт здійснення цими актами загально-рівня правового регулювання, на відміну від правозастосовних, які здійснюють лише індивідуальне правове регулювання суспільних відносин. Судова правотворчість не є породженням або особливістю функціонування окремих правових систем. Вона іманентно притаманна праву на всіх історичних етапах його поступу. Адже основним призначенням права є розв'язання юридичних конфліктів за допомогою судових процедур. Конкретні правові системи (або правові сім'ї, типи) впливають лише на форми, види, структуру судової правотворчості, а також на юридичне значення її результатів. В одних правових системах судова правотворчість визнається офіційно, й тоді її результати набувають статусу повноцінного джерела права. В інших правових системах судова правотворчість може заперечуватись як на рівні ідеології, так і на рівні законодавства, однак це не може завадити існуванню її в межах цих правових систем у латентній формі (у вигляді судової практики), і таким чином усе одно впливати на суспільні відносини, бути правоутворювальним фактором [11, с. 37].

Своєю чергою Н. Стецик обґрунтовує, що судова правотворчість – це пов'язана з реалізацією функцій судової влади особлива процедурна діяльність спеціально-уповноважених судових органів, що спрямована на встановлення нормативно-правових приписів, які закріплюються в судових правотворчих актах. Основними ознаками судової правотворчості є: здійснення її спеціально-уповноваженими судовими органами; пов'язаність із реалізацією функцій судової влади; здійснення в особливій процесуальній формі; спрямованість на встановлення нормативно-правових приписів; їх фіксація в судових правотворчих актах. При цьому класифікувати судову правотворчість можна: за територіальним критерієм – на міжнародну та національну; за типами правових систем – на судову правотворчість у міждержавному, континентальному, загальному, змішаному типах правових систем; за суб'єктами здійснення – на судову правотворчість Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй, Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, конституційних судів і вищих судів загальної юрисдикції; за функціями судової влади, здійснення яких супроводжує така правотворчість, – на нормоконтрольну, компетенційну, уніфікаційну, регламентну, правозахисну; за способом надання юридичної сили – на нормативно-актну (регламентну) та прецедентну судову правотворчість. Окрім того, в континентальному праві можна виокремити такі основні моделі судової правотворчості, як: нормоконтрольна, що полягає у вирішенні та запобі-

ганні нормативно-правових колізій через вироблення нормативно-правових позицій, обов'язкових у наступних аналогічних справах; компетенційна, особливостями якої є спрямованість на вирішення та уникнення колізій повноважень шляхом констатації у прецедентних рішеннях наявності чи відсутності повноважень відповідних державних органів; уніфікаційна, своєрідними рисами якої є забезпечення єдності судової практики за допомогою фіксації у прецедентних рішеннях відповідних нормативно-правових приписів; правозахисна, метою якої є запобігання порушенням прав людини шляхом визнання в нормативно-правових позиціях певної поведінки органів держави такою, що призводить до їх порушення; регламентна, яка спрямована на вирішення в судових регламентах організаційних і процедурних питань внутрішньої діяльності відповідних судових органів [12, с. 9]. Наукові напрацювання Н. Стецика є важливим внеском у розвиток вітчизняного вчення про судову правотворчість і предметом осмислення багатьох правників.

Згідно з міркуваннями О. Линник судова правотворчість – це зразкова діяльність органів судової влади щодо встановлення, зміни або скасування правових норм з метою заповнення прогалин у законодавстві, підвищення юридичної сили підзаконних нормативно-правових актів, усунення суперечностей між джерелами права. Виходячи зі сформульованої дефініції, дослідниця виокремлює такі ознаки судової правотворчості: 1) здійснюється судами вищих інстанцій; 2) сприяє дотриманню принципу правової визначеності; 3) є похідною від основних судових функцій: здійснення правосуддя і правозастосування; 4) поширюється на всіх суб'єктів права; 5) втілюється у формі судових правоположень рішень суду; 6) змістом є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення чинних [13, с. 342].

Імпонує точку зору М. Козюбри про те, що судова правотворчість – це не аномалія, а іманентна властивість правосуддя, яка хоча і має свої межі, проте вилученою з діяльності суду бути не може, оскільки закладена в самій природі правосуддя. Однією з основних причин, які зумовлюють необхідність судової правотворчості, є потреба в конкретизації норм законів та інших нормативних актів, прийнятих офіційними суб'єктами нормотворчості, або ж точніше – їх актуалізації, тобто пристосування до конкретних ситуацій, що є предметом розгляду суду, з урахуванням безлічі чинників, які впливають на ухвалення судового рішення. Без елементів правотворчості не може обійтися також процес судового тлумачення конституції, законів та інших нормативних актів, яке є такою ж невід'ємною властивістю правосуддя, як і правотворчість (по суті – її складовою) [9, с. 41]. Будь-яка судова правотворчість, а тим більше правотворчість у «складних справах», коли виникає потреба (необхідність) в ухваленні судового рішення, яке може викликати сумнів з позицій його відповідності принципу розподілу влади, таке рішення має прийматися тоді, коли на основі всебічного зважування аргументів «за» і «проти» суд дійде висновку, що захист права людини, яке є предметом його розгляду, неможливе без створення ним відповідного правоположення нормативного характеру. Інакше кажучи, коли аргументи забезпечення прав людини виявляються вищими (переконливішими) в ієрархії цінностей за аргументи дотримання принципу розподілу влади в конкретній ситуації. Права людини – це і є той базовий критерій – орієнтир, який визначає межі судової правотворчості [9, с. 46].

Правосуддя, судова правотворчість і судова реформа є складними юридичними явищами, що існують і функціонують як самостійно, так і в поєднанні між собою. Щодо цього в наукових працях наголошується на потребі вдосконалення правового інструментарію у сфері прецедентного права, що має бути одним із визначальних завдань у процесі новітньої судової реформи в Україні, оскільки суттєві розбіжності у правозастосовній практиці створюють умови для дестабілізації системи правосуддя та перешкоджають реалізації принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, нівелюють значення конституційно закріпленого принципу верховенства права [10, с. 4]. Формування єдності судової практики, способи забезпечення її стабільності полягають у правотворчій активності суддів. Судово-конституційна реформа надала проблемі судової правотворчості нового наголосу й акценту в частині посилення ролі рішень найвищого судового органу. Нині ключовим завданням для судової системи зокрема та правової системи України в цілому є визначення шляху, яким розвиватиметься вчення про судову правотворчість та аспекти її прикладного застосування в державі [2, с. 12]. При цьому проведення судово-правової реформи відповідно до принципу розподілу влад зумовлює необхідність з'ясування питання ролі судової правотворчості в досягненні завдань правосуддя в адміністративних справах [14, с. 36].

На переконання Л. Москвич, система комплексних заходів з оптимізації судоустрою в межах основних напрямів судової реформи в Україні повинна включати, поряд з іншим, надання офіційного статусу прецеденту рішенням Верховного Суду за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону щодо подібних правовідносин [15, с. 26]. За твердженням В. Мусієвського, сучасна тенденція зближення і взаємопроникнення континентальної та англосаксонської систем права потребує відповідних змін у вітчизняному законодавстві, щоб у певних категоріях справ вищими судовими установами приймалися прецеденти рішення [16, с. 14].

Заслужують на увагу й міркування О. Юлдашева і С. Юлдашева в контексті підготовки проекту ефективної судової реформи (на відміну від бюрократичних (псевдо)реформ) про те, що відсутність єдності правозастосування, прогнозованості рішення суду – головна причина суддівської корупції. Водночас принцип єдності правозастосування забезпечує прогнозованість судового рішення. У країнах, де немає судової корупції, а точніше, де вона незначна – діє так зване прецедентне право, тобто рішення судів є формами (джерелами) права. Суддя, розглядаючи справу, зобов'язаний керуватися рішеннями, винесеними вищим судом у попередньому випадку. Він не може винести іншого рішення, ніж те, що вже приймалося з подібного приводу. Інакше понесе всю повноту відповідальності. Введення в Україні системи прецедентного права дасть змогу також компенсувати дію тих механізмів, що діяли раніше і були втрачені (прокурорський нагляд за судами та обов'язковість для судів постанов Пленуму Верховного Суду) [17, с. 127].

Дещо протилежною є позиція В. Сердюк, яка відмічає, що проблема єдності судової практики в Україні дійсно нагальна, проте вирішити її за допомогою судового прецеденту просто неможливо. Причини зростаючої неправосудності судових рішень знаходяться зовсім в іншій площині. Недосконалість і подекуди абсурдність судової системи, відсутність об'єктивного відбору кандидатів на посаду судді не можуть бути усунені за допомогою права судового прецеденту. Потреба у прецеденті виникає у двох випадках: коли законодавство є негнучким, тобто орган, уповноважений вносити зміни в закони, не здійснює це своєчасно, в результаті чого зміни до законодавства не встигають за змінами в суспільних відносинах; законодавство є настільки недосконалим, суперечливим і незрозумілим, що унеможливує його однакове застосування без допомоги інших вказівок і форм права. Вести мову про запровадження в Україні континентального права судового прецеденту «в чистому вигляді» доволі складно, адже за існуючої ситуації в судах можемо отримати безліч прецедентів, що суперечитимуть один одному та здоровому глузду. Тоді суд під час винесення неправосудного рішення керуватиметься не тільки «внутрішнім переконанням», а й «безпрецедентними» прецедентами [18, с. 77].

Критичне ставлення науковців і державних діячів до суддів, які беруть участь у формуванні права, а також заперечення нормативного впливу їх рішень призводить до руйнування єдності судової практики, однаковості застосування норм права судами, а також уповільнює утвердження незалежної судової влади [6, с. 1]. На сучасному етапі питання надання суду правотворчих повноважень і визнання судового прецеденту формою (джерелом) права постало на порядку денному та може вплинути на систему поділу влади, що зачепить основні засади правової, демократичної держави, а також наявну сталу практику праводержавотворення. Отже, визначається можливість входження судового прецеденту до системи форм (джерел) права України, що має являти собою поступовий процес, пов'язаний зі зміцненням незалежності судової влади, підвищенням професійних вимог до суддів, забезпечення належного рівня правової культури населення тощо [19, с. 175].

Існуюча судова система є закономірним результатом реформ у сфері судової влади, під час яких не завжди успішно, але цілеспрямовано реалізовувалися ідеї та впроваджувалися заходи різного змісту, масштабу та характеру з достатньо суперечливими задекларованими цілями наслідками [20, с. 3]. Незважаючи на «нелінійний» розвиток судової реформи в Україні, зумовлений ігноруванням економічних, політичних, соціокультурних чинників, які домінували в різні періоди державного зростання, вона привносила в судову систему якісні зміни, які стають очевидними в ретроспективі. До таких слід віднести вдосконалення статусу суддів, розвиток суддівського самоврядування, функціонування адміністративної юстиції, модернізація судових процедур з метою розширення змагальності та судового контролю за дотриманням законності досудового розслідування у кримінальному провадженні тощо [20, с. 28].

Водночас вітчизняна судова реформа 2016 року не виправдала десятирічних очікувань прогресивної юридичної спільноти стосовно офіційного (законодавчого) визнання судової правотворчості. Чинна редакція нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII у цьому аспекті є доволі консервативною й нічого оригінального не каже про судову правотворчість, обмежуючись тим, що уповноважує суди різних інстанцій вивчати судову практику та здійснювати її узагальнення [11, с. 34]. Такий підхід законодавця до невизнання інституту судової правотворчості вказує на те, що він побоюється того, що судова влада перебере на себе правотворчість або сприятиме певним політичним силам, шляхом правотворчої діяльності впливатиме на ключові питання публічного управління, виборчого процесу або регулювання важливих суспільних відносин [21, с. 50].

Водночас після ухвалення у 2017 році нових редакцій усіх вітчизняних процесуальних кодексів, окрім Кримінального процесуального кодексу України (до якого було внесено окремі зміни), законодавець заборонив судам відмовляти у правосудді (розгляді справи) з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості (неясності) чи суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини (ч. 11 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII; ч. 10 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV; ч. 4 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV). Отже, законодавець, хоча й опосередковано, але все ж надає повноваження суддям вдаватися до судової правотворчості з метою подолання законодавчих прогалин [22, с. 102].

Наразі суди всіх інстанцій фактично «добудовують» право при колізіях чи прогалинах у законодавстві, Верховний Суд узагальнює судову практику і сприяє однаковому застосуванню норм права судами, а Конституційний Суд України фактично здійснює негативну правотворчість, визнаючи неконституційність нормативно-правових актів, що зумовлює втрату ними чинності. Ця діяльність судових органів України має характер квазіпрецедентної, інтерпретаційної, правозастосовної та, як наслідок, правотворчої [13, с. 343].

Справедливість, розумність, оперативність, раціональність, найвищий рівень суспільного узагальнення – ось що таке судова правотворчість, водночас це процесуально-правовий запобіжник, який завжди має спрацьовувати в разі наявності прогалин у законодавстві [21, с. 54]. Заперечення судової правотворчості є одночасним визнанням нездатності суддів вирішувати конфлікти, спори між різними суб'єктами за допомогою права [23, с. 132]. Складно переоцінити роль, яку відіграють суди та судді у формуванні доктринального мислення і реального правопорядку. Особливою виявляється роль судді, що дає змогу доктринально прокладати шлях до права від імені держави. Судді делеговані особливі повноваження, підтверджені його статусом вести мову не лише від імені держави, а й від імені права. Суддя в кожному рішенні має ставити крапку навіть тоді, коли спір проходить апеляцію. Це його право в застосуванні юрисдикції, що перевіряється в касаційному порядку, в якому з'являються остаточні правила застосування юрисдикції в повному обсязі – матеріальному і процесуальному. Саме під час судового правозастосування абстрактні правила зобов'язань переводяться у площину конкретних правовідносин, ліквідуються й перепони, на які наражаються суб'єкти права, оскільки судова практика формує суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Так, у постанові Верховного Суду від 29 жовтня 2020 року (справа № 916/922/16) було додатково вдосконалено законодавство, коли ст. 12 і ч. 3 ст. 23 Закону України «Про виконавче провадження» Касаційний господарський суд вміло доповнив нормою про те, що «умовою видачі дубліката є подання відповідної заяви до суду, і тоді з'являється можливість видачі судом дубліката виконавчого документа на підставі звернення до суду. За такою заявою обов'язково потрібно з'ясувати обставини дотримання заявником строку, встановленого для пред'явлення виконавчого документа до виконання» [23, с. 135].

Висновки. На основі проаналізованого вище можна дійти таких висновків.

Судова правотворчість є важливим, невід'ємним та особливим різновидом правотворчості. Історичний досвід засвідчує не лише факт наявності судової правотворчості в різних правових системах світу, а й те, що вона неможлива без незалежної судової влади, яка покликана здійснювати правосуддя відповідно до принципу верховенства права. Юридична природа судової правотворчості глибока та багатогранна, зокрема, вона є способом досягнення мети правосуддя; важливою гарантією захисту прав людини; необхідним елементом реалізації верховенства права в механізмі

забезпечення прав і свобод людини; засобом подолання законодавчих прогалин і виключної правової проблеми в ході правозастосування; інструментом добудови права тощо. У демократичних країнах світу судова правотворчість зарекомендувала себе як ефективний засіб, доручений судам у межах їхньої правосудної діяльності, і цей інструмент вони використовують з належним рівнем відповідальності.

Судова правотворчість і судова реформа перебувають між собою в тісному взаємозв'язку. Один із проявів такої взаємодії полягає в тому, що запровадження судової правотворчості є завданням, напрямом або результатом судової реформи. Адже судова правотворчість тісно пов'язана зі зміцненням судової системи та забезпеченням єдності й одноманітності судової практики. Судову правотворчість варто розуміти як одну з головних рушійних сил при переході права на новий ступінь розвитку. Правосуддя і судова правотворчість не містять взаємовиключних елементів. При цьому судова правотворчість підпорядкована меті правосуддя (розв'язати юридичний конфлікт на підставі закону і вимог принципів справедливості, свободи, рівності та гуманізму) і є одним зі шляхів її досягнення. Більше того, саме судова правотворчість здатна наповнити право в його певних про- явах не лише ідеями, а й конкретним змістом цих основоположних принципів [11, с. 38]. Звідси випливає, що судова правотворчість повинна бути суттєвим здобутком судової реформи.

Судова реформа як самостійний вид державної трансформації є важливим напрямом державотворення та спрямована на перетворення правосуддя у справедливий механізм вирішення юридичних конфліктів і спорів на основі верховенства права. Українська держава тривалий період перебуває в перманентному стані судової реформи, ефективність якої наразі є одним з основних індикаторів оцінки готовності нашої країни до інтеграції з Європейським Союзом. З кожним етапом (стадією, хвилею) судової реформи в Україні актуалізується необхідність офіційного визнання судової правотворчості. На жаль, остання (новітня, нинішня) судова реформа 2016 року позитивно не вирішила цього питання. На теперішній час потреба запровадження судової правотворчості переважно визнається на доктринальному рівні, але законодавцем відкидається, хоча мають місце прояви прикладного застосування правотворчого потенціалу судів (насамперед Верховного Суду та Конституційного Суду України) в національній правовій системі України. Сподіваємося, що визнання судової правотворчості є лише питанням часу.

Список використаних джерел

1. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
2. Романюк Я. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: постановка проблеми. *Право України*. 2016. № 10. С. 9–19.
3. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 2016. № 10. С. 20–27.
4. Кривицький Ю. В. Правова трансформація як складова сучасного правового розвитку. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 248–253. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-248-253
5. Сердюк І. А. Вживання термінів «правотворчість» і «нормотворчість» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_11
6. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 38 с.
7. Плавич В. П., Плавич С. В. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: монографія. Одеса: Астропринт, 2013. 276 с.
8. Малишев Б. Судова правотворчість у Стародавньому Римі та Середньовічній Англії: порівняльний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. Вип. 74–76. С. 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_11
9. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38–48.
10. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
11. Малишев Б. Судова правотворчість у контексті судової реформи в Україні. *Право України*. 2017. № 6. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2017_6_6

12. Стецик Н. В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
13. Линник О. А. Судова правотворчість як важлива гарантія захисту прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 339–344. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-57
14. Ліпський Д. В. Судова правотворчість в адміністративному судочинстві України. *Наше право*. 2013. № 11. С. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_11_8
15. Москвич Л. М. Проблеми підвищення ефективності судової системи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 40 с.
16. Мусієвський В. Є. Судова практика у національній правовій системі в контексті судово-правової реформи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів, 2013. 20 с.
17. Сучасне державотворення: правова трансформація в умовах світових змін: монографія / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. Київ: Талком, 2020. 662 с.
18. Сердюк В. О. Роль судової правотворчості в процесі здійснення судової реформи в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. Том 28 (67). № 1. С. 73–78. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2017_28\(67\)_1_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2017_28(67)_1_14)
19. Пархоменко Н. М. Парадигма правового регулювання в Україні: змістово-інструментальні виміри: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 320 с.
20. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.10. Київ, 2017. 38 с.
21. Кравченко І. О. «Судова правотворчість» в адміністративному судочинстві та її особливості. *Приватне та публічне право*. 2021. № 2. С. 50–55. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.2.9>
22. Тимченко Г. П., Котвяковський Ю. О. До питання про судову правотворчість в цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 101–105. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.18>
23. Новий шлях до права: колективна монографія / кер. авт. колективу А. О. Селіванов. Київ: Логос, 2021. 208 с.

References

1. Kuibida R. O. Reformuvannya pravosuddia v Ukraini: stan i perspektyvy: monohrafiia. Kyiv: Atika, 2004. 288 s.
2. Romaniuk Ya. Sudova pravotvorchist v umovakh reformuvannya pravosuddia: postanovka problemy. *Pravo Ukrainy*. 2016. № 10. S. 9–19.
3. Petryshyn O. Sudova praktyka yak dzherelo prava v Ukraini: problemy teorii. *Pravo Ukrainy*. 2016. № 10. S. 20–27.
4. Kryvytskyi Yu. V. Pravova transformatsiia yak skladova suchasnoho pravovoho rozvytku. *Almanakh prava*. 2023. Vyp. 14. S. 248–253. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-248-253
5. Serdiuk I. A. Vzhivannya terminiv «pravotvorchist» i «normotvorchist» u suchasni pravnychii nautsi. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2017. № 3. S. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_11
6. Shevchuk S. V. Zahalnoteoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoi vlady: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv, 2008. 38 s.
7. Plavych V. P., Plavych S. V. Suchasna pravotvorchist: problemy teorii i metodolohii: monohrafiia. Odesa: Astroprint, 2013. 276 s.
8. Malyshev B. Sudova pravotvorchist u Starodavnomu Rymi ta Serednovichnii Anhlii: porivnialnyi analiz. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2007. Vyp. 74–76. S. 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_11
9. Koziubra M. Sudova pravotvorchist: anomaliiia chy imanentna vlastyvist pravosuddia. *Pravo Ukrainy*. 2016. № 10. S. 38–48.
10. Shevchuk S. Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Referat, 2007. 640 s.
11. Malyshev B. Sudova pravotvorchist u konteksti sudovoi reformy v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2017. № 6. S. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2017_6_6
12. Stetsyk N. V. Tekhnolohiia sudovoi pravotvorchosti: zahalnoteoretychna kharakterystyka: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Lviv, 2011. 16 s.
13. Lynnyk O. A. Sudova pravotvorchist yak vazhlyva harantiia zakhystu prav liudyny. *Almanakh prava*. 2020. Vyp. 11. S. 339–344. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-57

14. Lipskyi D. V. Sudova pravotvorchist v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Nashe pravo*. 2013. № 11. S. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_11_8
15. Moskvych L. M. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti sudovoi systemy: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk 12.00.10. Kharkiv, 2011. 40 s.
16. Musiiievskiy V. Ye. Sudova praktyka u natsionalnii pravovii systemi v konteksti sudovo-pravovoi reformy v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Lviv, 2013. 20 s.
17. Suchasne derzhavotvorennia: pravova transformatsiia v umovakh svitovykh zmin: monohrafiia / za zah. red. prof. Yu. L. Boshytskoho. Kyiv: Talkom, 2020. 662 s.
18. Serdiuk V. O. Rol sudovoi pravotvorchosti v protsesi zdiisnennia sudovoi reformy v Ukraini. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky*. 2017. Tom 28 (67). № 1. S. 73–78. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2017_28\(67\)_1_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2017_28(67)_1_14)
19. Parkhomenko N. M. Paradyhma pravovoho reholiuvannia v Ukraini: zmistovno-instrumentalni vymiry monohrafiia. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2023. 320 s.
20. Khotynska-Nor O. Z. Teoretyko-pravovi ta prakseolohichni zasady sudovoi reformy v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Kyiv, 2017. 38 s.
21. Kravchenko I. O. «Sudova pravotvorchist» v administratyvnomu sudochynstvi ta yii osoblyvosti. Pryvatne ta publichne pravo. 2021. № 2. S. 50–55. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.2.9>
22. Tymchenko H. P., Kotviakovskiy Yu. O. Do pytannia pro sudovu pravotvorchist v tsyvilnomu sudochynstvi. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2022. № 2. S. 101–105. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.18>
23. Novyi shliakh do prava: Kolektyvna monohrafiia / Ker. avt. kolektyvu A. O. Selivanov. Kyiv: Lohos, 2021. 208 s.

Кривицький Ю. В. Судова правотворчість: істотний здобуток чи побічний наслідок судової реформи

У статті обґрунтовано та доведено, що судова правотворчість є вагомим здобутком судової реформи, а не навпаки – лише виступає побічним наслідком трансформації системи правосуддя. Охарактеризовано юридичну природу судової правотворчості з урахуванням сучасних контекстуальних і концептуальних підходів до розуміння правотворчого потенціалу суду. Судова правотворчість є важливим, невід’ємним та особливим різновидом правотворчості. У демократичних країнах світу судова правотворчість зарекомендувала себе як ефективний засіб, доручений судам у межах їхньої правосудної діяльності, і цей інструмент вони використовують з належним рівнем відповідальності. Визначено значення судової правотворчості під час проведення судової реформи. Судова правотворчість і судова реформа перебувають між собою в тісному взаємозв’язку. Один із проявів такої взаємодії полягає в тому, що запровадження судової правотворчості є завданням, напрямом або результатом судової реформи. Адже судова правотворчість тісно пов’язана зі зміцненням судової системи та забезпеченням єдності й одноманітності судової практики. Розкрито стан і тенденції запровадження судової правотворчості у правову систему України за результатами останньої судової реформи. З кожним етапом судової реформи в Україні актуалізується необхідність офіційного визнання судової правотворчості. Судова реформа 2016 року позитивно не вирішила цього питання. На теперішній час потреба запровадження судової правотворчості переважно визнається на доктринальному рівні, але законодавцем відкидається.

Ключові слова: правотворчість, судова влада, правосуддя, судова практика, судова правотворчість, судове право, реформа, державна реформа, судова реформа, правова реформа.

Kryvytskyi Y. V. Judicial law-making: a significant achievement or a side effect of the judicial reform

The article substantiates and proves that judicial law-making is a significant achievement of the judicial reform, and not the other way around – it is only a side effect of the transformation of the justice system. The legal nature of judicial law-making is characterized, taking into account modern contextual and conceptual approaches to understanding the law-making potential of the court. Judicial law-making is an important, integral and special type of law-making. Historical experience testifies not only to the fact of the existence of judicial law-making in various legal systems of the world, but also to the fact that it is impossible without an independent judiciary, which is called to administer justice in accordance with the principle of the rule of law. The legal nature of judicial law-making is deep and multifaceted, in particular, it is a way of achieving the goal of justice; an important guarantee of the protection of human rights; a necessary element of implementing the rule of law in the mechanism of ensuring human rights and freedoms; a means of overcoming legislative gaps and exceptional legal problems in the course of law enforcement; instrument of law extension, etc. In the democratic countries of the world, judicial law-making has proven itself as an effective tool entrusted to the courts within the limits of their judicial activity, and they use this tool with an appropriate level of responsibility. The importance of judicial law-making during judicial reform

is determined. Judicial law-making and judicial reform are closely interrelated. One of the manifestations of such interaction is that the introduction of judicial law-making is a task, direction or result of judicial reform. After all, judicial law-making is closely related to the strengthening of the judicial system and ensuring the unity and uniformity of judicial practice. Judicial law-making should be understood as one of the main driving forces in the transition of law to a new stage of development. Justice and judicial law-making do not contain mutually exclusive elements. The state and trends of the introduction of judicial law-making into the legal system of Ukraine based on the results of the last judicial reform are disclosed. Judicial reform as an independent type of state transformation is an important direction of state building and is aimed at transforming justice into a fair mechanism for resolving legal conflicts and disputes based on the rule of law. The Ukrainian state has been in a permanent state of judicial reform for a long time, the effectiveness of which is currently one of the main indicators of assessing our country's readiness for integration with the European Union. With each stage of judicial reform in Ukraine, the need for official recognition of judicial law-making becomes more relevant. The judicial reform of 2016 did not positively resolve this issue. Currently, the need to introduce judicial law-making is mostly recognized at the doctrinal level, but is rejected by the legislator.

Key words: law-making, judicial power, justice, judicial practice, judicial law-making, judicial law, reform, state reform, judicial reform, legal reform.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-291-300